



INTERNRAPPORT CERTEC, LTH NUMMER 3:2000

Håkan Jönsson

Certecs användar- forskning ur ett etnologiskt perspektiv



Avdelningen för rehabiliteringsteknik
Lunds tekniska högskola

Förord

Certecs forskning handlar om människan och teknologin – i denna ordning. Med teknologin som verktyg och ibland som språk (som vårt explicita, nästan övertydliga sätt att testa hypoteser och förverkliga slutsatser) försöker vi nå fram till ny kunskap om samspelen mellan människan – tekniken och om den viktiga treenigheten människa – teknik – människa. Arbetet har understundom varit förbluffande framgångsrikt, men det bedrivs i ett nybyggerland, och vi letar ständigt efter bättre strukturer i arbetet: tydligare sammanhangsföreställningar, bättre metoder och rutiner. Och förstås efter ny inspiration.

I ”(Re)habiliteringsteknologi och design – dess teorier och metoder”, Internrapport 2, Certec 1999, gav jag tillsammans med Peter Anderberg en samlad bild av var Certec står teoretiskt och metodiskt. En sådan bild måste hållas vid liv och fördjupas för att fylla någon funktion i den faktiska vardagen, och nu, ett år senare, kommer första fördjupningen.

Etnologi är ett av de ämnen till vilket Certec har teoretiska och metodiska band, och i ”(Re)habiliteringsteknologi och design – dess teorier och metoder” ger Peter och jag vår syn på vilka banden är, varför de finns och hur de kan användas. När jag bad Håkan Jönsson, med sin bakgrund som etnologistuderande och nu doktorand i Lund, om att ge sin syn på detta, var det inte bara för att få veta hur Certec ser ut från andra hållet – från etnologi-hållet, alltså. Det handlade också om att

1. Få förtydligat vilka länkarna är – sett från det etnologiska perspektivet, och att
2. Förse dem med Certec:ska exempel så att de framstår i ny tydlighet på Certec.

Kort sagt: detta är ett försök att tränga vidare från den första antydningen om att det finns trådar mellan Certec och etnologin. Försöket innebär en identifiering av *vilka* trådarna är och en inledande exemplifiering av dem.

Sommaren 2000
Bodil Jönsson

Innehåll

Inledning 3

Vad är etnologi? 4

Fältarbete 6

Samtal och intervjuer 7

Deltagarobservation 8

Att fältarbete hemma och borta 11

Kulturanalytiska metoder 12

Perspektivering 13

Kontrastering 14

Dramatisering 14

Homologisering och prövning 15

Kulturanalysens fällor 15

Etnologi och ny teknik 17

Kulturell beredskap 17

Det stora i det lilla 18

Nuet i det förflutna 19

Innovationsfasen 19

Rutiniseringsfasen 20

Slit-och-slängfasen 20

Drömmar och verklighet 21

Teknik och makt 21

Att se bortom det omedelbara 22

Beskrivning och skrivande som analytiska instrument 24

Reflexivitet 27

Om aktionsforskning 29

Etnologin och användarforskningen 32

– en fruktbar kombination 32

Teknik och kultur 32

Nätrelationer 33

Intervjuer 34

Att tillämpa kunskapen 34

Referenser 35

Inledning

I undersökningar av kulturer som skiljer sig från den egna har antropologer och etnologer behövt utveckla metoder för att nå en ökad kunskap om andra människors föreställningsvärldar. I konfrontationen med *den andre*, dvs. de personer vars kultur etnografen undersöker, får etnografen ofta nya perspektiv och insikter på det kulturbundna i sitt eget beteende. Eftersom forskaren träder i ett nära personligt förhållande till den man undersöker, tvingas man problematisera sin egen roll i forskningsprocessen och fundera över hur styrt resultatet kan bli av personliga erfarenheter och uppfattningar.

Under genomgången av Jönsson & Anderberg (1999) slogs jag av hur denna beskrivning av etnologens arbete skulle kunna användas även om det forskningsområde som benämns användarforskning på Certec. Det är alltså troligt att man kan ha ett ömsesidigt utbyte av att diskutera varandras metoder och erfarenheter. Samtidigt skall man ha klart för sig att det finns en rad skillnader mellan Certecforskarens och etnologens roll.

Etnologen ägnar sig åt att *observera* hur vardagslivet fungerar, medan Certec därtill söker *utveckla* hjälpmedel inom pedagogik och teknik för att vardagen skall kunna fungera smidigare. Etnologen har alltså främst till uppgift att *beskriva* och *analysera* en verklighet, medan Certecs, liksom annan teknisk forskning, ofta är att *förändra* verkligheten (även om man ofta kan ana förändringsambitioner i ett längre perspektiv hos etnologen).

Etnologen undersöker föreställningsvärldar som skiljer sig från den egna på grund av kollektiva erfarenheter i olika kulturer. Certecforskaren arbetar med föreställningsvärldar som skiljer sig åt beroende på förekomsten av funktionshinder. Det är inte självklart att samma metoder kan användas rakt av. Även Certec arbetar emellertid med andra kulturer, med grupper som har andra föreställningsvärldar och kollektiva erfarenheter. Vård, skola och omsorg är miljöer med olika kulturer som präglar de människor som lever i dem. Skilda erfarenheter av vårdapparaten, ställning i samhället, sociala nätverk m.m. kan skapa skillnader som är lika påtagliga som de skilda fysiska förutsättningarna.

Eve Mandre har i sin licentiatuppsats (1999) behandlat denna problematik. "Från observation till specialpedagogisk design. Pedagogikens möte med psykiatri." Hon menar att föreställningsvärldarna för dem som arbetar med personer med autism inom

Att observera, beskriva och analysera är inte det samma som att utveckla och förändra.

psykiatrin skiljer sig drastiskt från motsvarande inom omsorgen vilka i sin tur skiljer sig från den som finns i skolan. De skilda föreställningsvärldar som Certec arbetar med kan därför beskrivas både som resultatet av olika kulturer och av olika fysiska förutsättningar.

De metoder som etnologer och antropologer använder sig av och som jag ser som relevanta för Certecs del är:

- Tekniker för att bedriva ett fältarbete
- Kulturanalytiska angreppssätt för att få syn på mönster som ligger under ytan
- Kopplingar mellan ny teknik och kulturella förändringar
- Behovet av att reflektera över forskarens roll i forskningsprocessen
- Skrivandet som hjälpmedel för att komma till nya insikter.

Framställningen bygger på ett personligt urval ur några av de böcker inom etnologin som behandlar etnologisk metodik eller på annat sätt tangerar mina frågeställningar. Innan jag går in på de specifika metoderna, börjar jag med en kort introduktion till vad etnologi är.

Vad är etnologi?

Svensk etnologi rymmer många olika forskningsriktningar. Etnologiska skrifter rör sig både i historia och nutid och ämnena skiftar från undersökningar av bondesamhällets sägner till raggares bilintresse, studier av estetik och av turkiska andragenerationsinvandrare. Billy Ehn (professor i etnologi vid Umeå Universitet) menar att ämnet mer än något annat kännetecknas av sin flexibilitet och mångfald när det gäller ämnesval, frågeställningar, metoder, teorier och skrivsätt (Ehn 1996, s.89). Den gemensamma nämnaren finns i ett intresse för hur kultur skapas, förändras och brukas i vardagen (Löfgren 1996). Det finns oavsett föremålet för studien ett intresse för vardagslivet, "den lilla människan" (ofta i motsättning till dominerande grupper), de små tingen och de oreflekterade handlingarna. Människan ses som en kulturvarelse, och etnologen försöker studera hennes beteende, både i nutid och ur ett historiskt perspektiv. Det antropologiska kulturbegreppet innefattar betydligt mer än det som i dagligt tal brukar betecknas som kultur. Kultur är hur människor handlar, tänker, värderar och uttrycker sig i sociala sammanhang och på så vis skapar en gemenskap med traditioner, riter, symboler och underförstådda normer.

I centrum för den etnologiska undersökningen står i allmänhet individer, och det är deras konkreta handlande i vardagen som undersöks. Att individerna står i centrum innebär inte att deras

*Vardagslivet.
Människan som
kulturvarelse.*

handlingar ses som helt autonoma. Mycket etnologisk forskning går ut på att undersöka hur individer blir del av större kollektiv, hur värdegemenskapers skapas, upprätthålls och vittrar sönder. Stort intresse har ägnats åt motsättningen mellan individ och kollektiv. De flesta etnologer skulle förmodligen skriva under på att förändringar drivs fram av dialektiken mellan individens handlingar och omgivningens förmåga att strukturera delar av handlingsmönstret. Individen är förvisso genomsyrad av kultur och samhälle med dess kollektiva idéer, normer och regler för acceptabelt uppförande. Men det är samtidigt uppenbart att kulturmönster genomgår en ständig förändring och att dess komplexitet och dynamik grundar sig på individers egensinnighet, kreativitet, motstånd och särintressen (Ehn 1996, s 111).

En grundtanke i den etnologiska kulturforskningen är att se en rationalitet i människors handlande som går bortom den ekonomiska och tidsmässiga nyttomaximeringen. I vardagens alla konkreta små handlingar styrs vi av medvetande och värderingar, en världsbild som styr våra handlingsmönster. En etnolog försöker i allmänhet visa att det finns rationella förklaringar till varför människor handlar som de gör, men att deras rationalitet inte nödvändigtvis ser ut som vår. Här kan man anknyta till den beskrivning av phronesis som ges i Jönsson & Anderberg (1999), även om jag själv aldrig stött på termen inom etnologin.

Kopplingen mellan värden och deras betydelse i människors faktiska verklighet och påverkan på deras handlingar som termen phronesis innefattar är just den typ av kunskap som etnologer försöker uppbbringa. Människor gör i allmänhet rationella val, men rationaliteten blir sällan synlig om man inte tar hänsyn till känslor, värderingar och tänkesätt som kan ha sin grund i individen och kopplas till den kultur hon lever i.

Phronesis!

Till skillnad från många andra länder, där etnologi har karaktären av ett renodlat museiämne med tonvikt på folkloristik och inhemskt allmogeliv, har svensk etnologi sedan sextiotalet varit starkt influerad av antropologin. Det kan många gånger vara svårt att skilja svenska etnologiska texter från dem som skrivs av antropologer som undersöker det egna samhället. Därav den kanske förvirrande sammanblandningen av termerna etnologi och antropologi i inledningen. Etnologin och antropologin har dessutom alltid haft *fältarbetet* som jag nu skall ge en introduktion till som gemensam nämnare.

Fältarbete

En etnolog bedriver ett *fältarbete* på den plats där de för undersökningen utvalda människorna lever sina liv. Med hjälp av samtal, intervjuer och deltagarobservation försöker forskaren tränga in i den kultur som är målet för undersökningen. Idealet är att i så stor utsträckning som möjligt dela livet med dem som man valt att undersöka. För att kunna *leva sig in i* ett annorlunda liv, måste man i någon mån också försöka att *leva* det, är tanken. Detta bygger på en insikt i att man knappast kan nå en fullständig kunskap om en kultur om man inte har upplevt den med alla sinnen. Verkligheten kan inte bara *observeras* på avstånd. Det behövs en närkontakt för att uppleva hur den *luktar, smakar, känns* och *hörs* också.

Arne Svensks kommande licentiat- uppsats har sin tyngd i att han faktiskt varit *där* i en *sant longitudinell* studie (20 år eller mer).

Ett fältarbete kan i någon mån beskrivas som att bli barn på nytt, åter har man en livsform att sätta sig in i (Hannerz 1983, s 10). Jämförelsen med ett barn skall emellertid inte drivas för långt. Som vuxen kan man aldrig bortse från sin egen bakgrund. Däremot är det en stor fördel om man kan frammana den genuina nyfikenhet som ett barn har inför hur världen är beskaffad. Forskarens situation kan till en del påminna om de erfarenheter som en invandrare gör i en ny kultur, men det finns en skillnad mellan den kunskap som man skaffar sig genom att reflektera över och studera en gemenskap i syfte att leva i gemenskapen för gott och den kunskap man skaffar sig för att kunna beskriva gemenskapen för andra. För forskaren är det knappast önskvärt att byta kultur. Poängen är ju att man skall kunna översätta insikter i en annan kultur till ett språk som de som delar den egna kulturen kan förstå.

Genom att knyta och upprätthålla sociala relationer får man möjligheter att komma längre in i gemenskapen än vad som är möjligt för en tillfällig besökare. Det är genom deltagandet i vardagen som man kan komma närmare en förståelse av det gemensamma tänkandet i den studerade gruppen. Detta gäller naturligtvis även det individuella tänkandet hos personer man träffar, vare sig dessa som individer är föremål för undersökningen eller de ger insikter om avvikelser och överensstämmelser i det gemensamma tänkandet.

Samtal och intervjuer

Etnologer brukar blanda informella samtal med mera formaliserade intervjuer. Båda formerna har sina fördelar och nackdelar. I ett samtal kan man få inblick i detaljer som av sagesmannen anses som alltför triviala för att tas upp i en intervju. Ibland kan man också bli mer förtrolig i ett samtal och meddela sina åsikter i ämnen som är kontroversiella, något som kanske förtigs i en intervju. För forskaren kan samtalet vara ett sätt att komma den andre personen in på livet, men samtalet har vissa etiska komplikationer. Har man verkligen rätt att publicera förtroliga uppgifter, som man inte vet om vederbörande vill skylta med offentligt? Visserligen försöker etnologer anonymisera de inblandade i den färdiga forskningsrapporten genom att använda fingerade namn och ibland också yrken. Men för dem som har nära relationer till de personer som undersöks brukar det ändå gå att känna igen vem det är som sagt vad.

En intervju är ur ett etiskt perspektiv något mindre problematisk, även om publicerandet av känsliga uppgifter även här måste övervägas. Det är en för de allra flesta välkänd genre. De intervjuade brukar vara medvetna om att valda delar av vad de säger är avsett att publiceras. Ett problem med intervjuerna är att de intervjuade i alltför hög grad känner sig bundna till en roll. Den som intervjuas kan bli reserverad, men framför allt är risken stor att man tillrättalägger uppgifter. Man talar om det som man tror att intervjuaren vill höra, och man förtiger allt som man tror kan få en själv att framstå i dålig dager. Däremot ger intervjuer bättre möjligheter än samtalet att borra på djupet. Genom följdfrågor, uppmuntran att berätta mer och förklara tydligare får den intervjuade chansen att reflektera. Den intervjuade minns ofta saker som man inte tänkt på länge och upplevelser som man tidigare inte tänkt på som betydelsefulla kommer att framstå i ny dager. Under en lyckad djupintervju händer det påfallande ofta att intervjuaren får höra att "det här har jag aldrig berättat för någon förut" (Fägerborg 1999, s. 58f).

En förutsättning för lyckade intervjuer är att man har kunskap om hur man bör ställa frågor. Eva Fägerborg, som är en av de etnologer som arbetat mycket med intervjuer, påpekar att man måste skilja mellan de frågeställningar man har i sin undersökning och de frågor man kan ställa i en intervju. I en intervju kan man inte fråga en person om "vilken roll veckotidningar spelar för din kroppsuppfattning" även om det är den fråga man har som mål att besvara i undersökningen. Frågorna måste gå att besvara, och de bör uppmuntra till utförliga, reflekterande svar, snarare än ja eller nej. Ofta kan det vara till nackdel att ha alltför utarbetade frågor

Arne Svensk: "Det kan ju vara så att det inte är risken att bli igenkänd som är problemet. Det kan vara något mycket mer grundläggande: man vill inte alls kännas vid den bilden av sig själv! Inte ens i hemlighet.

eftersom man då kan bli onödigt bunden till dessa. Det viktiga är ju trots allt att lyssna till vad de intervjuade har att berätta. Man måste vara följsam, påpasslig och uppmärksam på vad den intervjuade säger. Det är viktigt att ställa följdfrågor och att våga lämna huvudspåret ett tag, det finns mycket information att få i utvecklingarna. Man skall heller inte vara rädd för pauser, det kan vara bra med en stunds eftertanke i intervjun. Valet av miljö kan spela stor roll. Handlar intervjun om arbetsplatsen bör intervjun ske där och inte i hemmet. Miljön väcker tankar och det är lätt att illustrera vad man menar genom att peka och uppmana intervjuaren att lukta och känna (Fägerborg 1999, s. 63ff, cit. 63).

Miljöns betydelse innefattar även de konkreta ting som förenar intervjuaren och den intervjuade. I Håkan Efrings avhandling, "The Useworthiness of Robots for People with Physical Disabilities", <http://www.certec.lth.se/doc/useworthiness/>, finns en intervju där man med hjälp av Manus-armen som språk uppnår en konkretionsnivå, ett fokus och ett samspel som hade varit svår att få fram utan den närhet till teknologin som fanns under intervjun. Tekniken som språk kan innebära ett intressant komplement till traditionell intervjuteknik.

Genom intervjun får man möjlighet att komma enskilda individer på djupet. Man kan få kunskap om mänskligt liv och kulturmönster genom att nå fram till människors inre världar. Människors funderingar, tankar, värderingar och drömmar är väsentliga för förståelsen av den kultur de lever i. Samtidigt måste man vara medveten om att de som berättar medvetet eller omedvetet utgår från en mall om vad som bör berättas. Det finns stereotyper för hur man berättar om exempelvis sitt liv eller hur Sverige såg ut för tjugo år sedan. Detta påverkar vad de intervjuade säger och vilka växlar man kan dra på det material intervjuerna ger. Att människor berättar påfallande likartade berättelser kan bero på att stereotyperna reglerar vad som är socialt, politiskt och historiskt möjligt att berätta och får inte utan vidare belägg tas som intäkt för att de intervjuade personerna verkligen upplevt likartade saker (Fägerborg 1999, s. 61).

Deltagarobservation

Begreppet deltagarobservation består av två delar. Den första delen handlar om att *delta* i det vardagliga livet, för att i så stor mån som möjligt dela de undersöktas verklighet. Den andra delen består av att *observera* hur människor gör. På så vis försöker man skaffa sig de olika former av kunskap som deltagaren och åskådaren får. Deltagaren känner en verklighet i dess mest triviala beståndsdelar men kan ha svårt att nå en överblick. Åskådaren kan se större linjer

i beteendet genom avståndet men missar den konkreta känsla som endast kan uppstå då man verkligen gör något själv.

I verkligheten finns ingen skarp gräns mellan att delta och att observera, ofta gör en fältarbetare båda sakerna samtidigt. Men det finns en poäng i att medvetet växla mellan att delta och försöka *känna sig till kunskap* och att distansera sig för att försöka *nå en överblick*. Det är ofta först efter en tids deltagarobservation som man kan ställa relevanta frågor. Då kommer de ursprungliga frågeställningarna att modifieras eller helt ersättas av andra som man uppfattar som mera intressanta. För att nå svar på de frågor man har kan det vara en hjälp att växla mellan *fokuserad* och *öppen* observation. I en fokuserad observation ägnar man sig åt att fokusera på vissa frågor och hypoteser som man vill ha prövade. Med en öppen observation observerar man "allt möjligt" för att få syn på nya saker som man tidigare förbisett (Öhlander 1999). Det finns en fördel med att dela upp fältarbetet i (minst) två omgångar. Då kan man återvända med de frågor som mognat under bearbetandet av de data som under fältarbetsperioden allt som oftast framstår som ett oöverskådligt myller (jfr Arnstberg 1997, s. 43f).

Med deltagarobservationen försöker man nå fram till en annan kunskap än den som kan nås genom statistiska undersökningar eller med intervjuer. Vad människor säger att de gör och är med om är som bekant inte alltid det samma som de verkligen är med om (Ehn 1996, s. 114f.). Intressanta insikter i en kultur kan nås genom att man observerar skillnader mellan den observerade verkligheten och människors berättelse om den. Varför avviker berättelserna? När man börjar nysta i den frågan framstår ofta de dominerande värderingar som skapat berättelsen om verkligheten på ett klarare sätt. En orsak till skillnader mellan verkligheten och våra berättelser är att vi själva inte kan se grundläggande mönster i vårt beteende. Det mest grundläggande för vårt beteende är alla de saker vi betraktar som självklara, sådant vi gör och upplever dagligen utan att reflektera över det. Det finns ingen anledning att tala med andra om dessa upplevelser, eftersom vi uppfattar dem som så naturliga att vi inte kan tänka oss att man kan göra på något annat vis. Det hela sitter i kroppen utan att verbaliseras (jfr Öhlander 1999). Att man kan göra vardagens triviala göromål på annorlunda sätt än de, som vi upplever som naturliga och självklara, blir vi först medvetna om då vi träffar på andra människor som inte gör på samma sätt.

Vi har ofta också en självklar bild över hur andras verklighet ser ut. Det är inte lätt att få denna bild ifrågasatt. Arne Svensk (www.certec.lth.se/arne.svensk) har i många olika sammanhang dokumenterat och analyserat omsorgsvärlden för att försöka nå kunskap om omsorgstagarnas verklighet. Se också Bauth, Jönsson, Svensk, "Ge oss bara redskapen", 1995,



<http://www.certec.lth.se/dok/geoss>. De säger sig ha mött stor uppskattning från personal inom just omsorgen för att de beskrivit just det som man där upplever som naturligt och självklart. Men när de föreslagit omsorgspersonal att de själva skulle dokumentera, har de mötts av ointresse eller avståndstagande. Varför skulle man dokumentera en verklighet som man redan vet hur den ser ut? Det är väl inget att skriva om!”

Det är alltför lätt att glömma bort att den egna självklara bilden av hur andras verklighet är beskaffad skiftar utifrån egna erfarenheter, vilket jag utvecklar nedan. Detta gäller naturligtvis också etnologers och Certec-forskarens bilder av verkligheten för de undersökta.

”People first-rörelsen driver att man skall säga ”en *människa* som är blind”. Inte bara säga ”en blind”. Orsaken är självklar. Av liknande skäl borde man kanske tänka ”en *människa* som är forskare”. Inte bara ”en forskare”.

Deltagarobservation som metod handlar till syvende og sidst om att använda *hela sin person* i forskningsarbetet. Intellect, syn och hörsel är bara en del av de redskap som kan användas för att nå kunskap. Kulturer smakar, luktar och känns på olika sätt, vilket man inte känner bakom skrivbordet. I användandet av hela personen ingår också att man använder sig av egna minnen och erfarenheter, sin personlighet och inte minst sin sociala kompetens. Förmågan att vinna andra människors förtroende är viktig om man skall kunna få tillgång till deras föreställningsvärldar (Ehn 1996, s. 121).

Ett sådant förtroende kan numera även växa fram utan den fysiska närhet som kännetecknar det traditionella fältarbetet. Henrik Danielsson, doktorand på Certec, ser som ett av de viktigaste resultaten av sitt första doktorandår att han fått igång bildsiten <http://www.certec.lth.se/bilder/index.html> Med den blandning av snabbhet och möjlighet till eftertanke som kännetecknar internetkommunikation menar Henrik att han kan få del av andras föreställningsvärldar kring funktionen av digitala bilder. Medan ett sådant utbyte pågår, kan ett ömsesidigt förtroende växa fram med bildsiten som medium. Nätverksamhet är på många sätt ett nytt sätt att dela varandras liv, och det kan komplettera det vanliga fältarbetets närhet. Många relationer exemplifieras i Anderberg, 1999, <http://www.certec.lth.se/peter/internetlarandeforalla/> och i Jönsson & Rehman 2000. För etnologer är och blir det en stor utmaning att lyckas kombinera dessa nya typer av kommunikation med det gamla arbetssättet. Då uttrycksformerna förändras, blir mer komplexa och den kommunikativa medvetenheten hos människor ökar, förändras också förutsättningarna för det etnografiska arbetssättet. Det traditionella fältarbetet och materialinsamlingen är inte längre nog (Löfgren & Wikdahl 1997).

Att fältarbete hemma och borta

För en person som fältarbetar i en afrikansk by ligger svårigheten i att ta sig in i "de andras" verklighet. Risken är stor att man bara formellt förstår "de andra", förmår se vissa mönster, men aldrig får sin verklighetsuppfattning omskakad. Man kan också bli så fascinerad av den andra kulturen att man inte vill återvända, antropologer talar om att "go native". Problemet för en fältarbetare ligger i svårigheten att vara både vän och främling. Samtidigt som man bör flyta in i gemenskapen på ett smidigt sätt, både för att accepteras av de andra och för att kunna känna sig själv delaktig i den verklighet man studerar, måste man systematiskt samla in information och reflektera över de kunskaper man skaffar sig (Ehn 1996, s. 123).

Medan den utlandsbaserade antropologens främsta problem är att skaffa sig tillgång till en ny kultur som han står främmande inför, måste den antropologiskt inspirerade forskaren på hemmaplan tvärtom försöka fjärma sig från sin egen kultur för att få syn på den (hur det kan gå till beskrivs i avsnittet om kulturanalysen). Arbetar man i samma land som man kommer från har man betydligt lättare att bli accepterad i den gemenskap man undersöker. Man har samma språk och har en rad gemensamma referenspunkter. Men det finns en risk att man är blind för de stora skillnader som kan finnas under ytan. Därför måste även etnologen använda sig av antropologins metoder för att tränga sig in i nya föreställningsvärldar.

Gemenskaper kan kommuniceras med mycket subtila medel, små skillnader i klädsmaak och ordförråd kan räcka för att man skall bli placerad i en annorlunda kategori av människor. Då man blivit varse dessa skillnader kan fältarbetaren ibland få samma problem som i den afrikanska byn. Anette Rosengren, som gjort en i mitt tycke lysande skildring av vardagslivet i ett antal arbetarklassfamiljer i en svensk småstad, blev efterhand så fascinerad av deras liv att även hon ville "go native". Kvinnornas oproblematiske förhållanden till sina mödrar, det opretentiösa umgänget och den sociala gemenskapen fick henne att ta avstånd från sitt akademiska medelklassliv. Hon permanentade håret och funderade på att bosätta sig i Asketorp för gott (Rosengren 1991).

En fältarbetande etnolog pendlar således mellan två angreppssätt. Antingen försöker hon eller han visa att det till synes märkliga och annorlunda är rationellt och går att förstå sig på. Eller också exotiserar hon eller han det välbekanta och självklara för att visa på det kulturbundna i vårt eget tänkande (Ehn 1996, s. 169).

Kulturanalytiska metoder

I den etnologiska *kulturanalysen* försöker man konstruera ett system som hänger samman av idéer, begrepp, normer och handlingar för att framställa en fungerande modell av den kultur (arbetarkultur, akademikerkultur, dagiskultur etc.) som man vill fånga (Ehn & Löfgren 1982). I någon mån gör man då givetvis våld på den komplexa verkligheten, som har en bestämd motvilja mot att låta sig fångas i avgränsade mönster. Men om man på ett eller annat sätt skall kunna *tillämpa* den kunskap man tillägnat sig krävs det att man skaffar sig en del tankefigurer som man sedan efterhand får pröva sig fram till hur väl de fungerar. Clifford Geertz har pekat på antropologens behov att ta sig vidare från beskrivning till analys. Antropologens uppgift är inte att utgöra ett vandrande empiriskt mirakel utan att pussla samman och tolka de andras symbolsystem (återgivet i Arnstberg 1997, s. 52).

Hur gör man då för att få syn på dessa mönster? Det är svårt att ge en mall för hur man bör gå till väga, eftersom det i hög grad bygger på forskarens egen kreativitet och fantasi huruvida tolkningen blir lyckad. Och kreativiteten kan hämmas av en alltför fast metodologisk apparat. Börje Hanssen (en etnolog som redan på femtiotalet pläderade för det mera samhällsvetenskapliga perspektiv på etnologi som slog igenom i slutet på sextiotalet) myntade en gång begreppet "att arbeta med rörligt sökarljus" för att betona det viktiga i att hela tiden växla mellan olika arbetsätt för att få syn på olika delar av det vi vill undersöka. Det perspektiv man fastnat för kan förvisso ge nya insikter, men det gör oss samtidigt blinda för andra aspekter på området som kan vara lika relevanta. Att växla mellan teorier, arbetsätt och olika typer av källmaterial (intervjuer, deltagarobservation, skrifter mm) gör att man kan få en mera nyanserad bild av verkligheten (se Löfgren 1996, s.86). En viktig del av den etnologiska ämnesidentiteten ligger just i viljan att hela tiden finna nya infallsvinklar på det problem man avsett att studera. Nästan vad som helst kan brukas som källor och nästan alla metoder är värda att pröva. Likväl finns det tumregler för hur en kulturanalytisk tolkning kan växa fram och jag kommer i det följande att utgå från de tumregler som Billy Ehn och Orvar Löfgren presenterar i *Kulturanalys* (1982).

Rörligt sökarljus

Perspektivering

Perspektiveringen är ett sätt att göra sig främmande för alla de intryck man fått under fältarbetet. Speciellt då man bedriver kulturanalys i det egna samhället gäller det att ifrågasätta det invanda och trivialisera det självklara. Att granska, ifrågasätta och inte minst intellektualisera den verklighet man nyss tog del i.

Genom att fokusera vissa begrepp och leta efter nyckelsymboler försöker man avtäcka andra mönster än de som är omedelbart synliga. Kulturanalytikern försöker växla mellan olika tankenivåer; abstrakt/konkret, samhällsstruktur/individ, historia/nutid.

Därigenom hoppas man kunna kombinera deltagarens insider-kunskap med den distanserade forskarens nyktert kyliga betraktelser. En hjälp är att tänka i liknelser och att söka synonymer. Slå i ordböcker efter synonymer till exempelvis ordet hjälpmedel eller funktionshindrad och ordens förmåga att styra verklighetsuppfattningen kan bli tydlig. Genom att se måltiden som ett normativt system eller för den delen hjälpmedelsutvecklandet som en form av social kontroll eller kanske som ett frigörande från gamla strukturer väcks nya frågor och idéer. Vari består/bestod den sociala kontrollen eller det frigörande, och varför verkar det som frigörande eller kontrollerande?

Ett exempel från Certecs forskning är sekretessens olika funktioner. I *"Vad är rätt? Juridiska och etiska frågor i Certecs vardag"* analyserar Annika Fält och Bodil Jönsson (Fält 1999) hur sekretessen kan användas inte bara som integritetsskydd för den enskilde patienten utan även som ett sätt att kontrollera denne: www.certec.lth.se/dok/vadarratt.

Särskilt påtagligt blir det hur omvärlden kan skydda sin egen integritet snarare än den berörda, då hon själv inte kan kontrollera vilka uppgifter som finns om henne. Författarna menar att Frejas liv, "fallet Elisabeth", hade blivit ett helt annat om inte sekretessen lagt hinder i vägen för föräldrar och andra utomstående att ta del av de sekretessbelagda uppgifterna. Lika viktigt men ännu svårare är sedan att försöka perspektivera det egna, alternativa förslaget. Om man genomför en förändring av sekretessen, vilka följder får detta? Kanske upprättar man i det nya systemet en annan form av kontroll, även om det inte var avsikten.

Man kan också leka med tanken att se ting, handlingar och begrepp som symboler som innehåller mer än vad som syns vid en yttlig betraktelse. Varför är det så viktigt att bädda sängen eller att vika handdukar eller lakan på ett visst sätt för många människor? Genom att se dessa handlingar som symboler för exempelvis en skötsamhet som personerna i förlängningen tror skall ge möjligheter till ett gott liv kan man komma närmare frågan på

varför sådana till synes triviala handlingar uppfattas som viktiga av dem som utför dem. Att jämföra den kultur man undersöker med andra och att använda egna erfarenheter är ytterligare exempel på sätt att få perspektiv på den verklighet man undersöker (Se Ehn & Löfgren 1982, s.107ff.) Perspektivering är alltså ett sätt att få syn på den kultur som alltför ofta ger ett intryck av att vara antingen trivial och välbekant eller kaotiskt obegriplig (Ehn 1996, s.108).

Kontrastering

Vad något betyder bestäms i hög grad av vad det *inte* betyder. Därför är kontrastering ett bra sätt att komma närmare betydelsen av det man undersöker. Hur skall man förklara vad ett barn är? Betydligt lättare är att säga vad som *inte* kan rymmas i begreppet barn. Sätter man sig ner och spaltar upp detta, framstår begreppet *barn* som betydligt klarare. Om man får reda på att hemmet är viktigt för de individer man undersöker är det värt att fråga sig vad som är ickehem. Vad framstår som oacceptabelt, ohederligt och inte minst otänkbart i den kultur man undersöker? Man bör emellertid tänka på att man då utsätter sig för risken att tvinga på andra människors kulturer kontraster som inte är relevanta i deras kultur utan bygger på erfarenheter från vårt eget samhälle. Vår uppfattning om kropp och själ, natur och kultur och rent och smutsigt som varandras motsatser är inte alltid relevanta för människor ur andra kulturer. Eller så kan dess innehåll kan vara så olika våra definitioner att begreppen mera förvillar än bringar klarhet. Vår uppfattning om vad som är rent respektive smutsigt är exempelvis inte alls så självklar och naturgiven som vi ofta inbillar oss (Ehn & Löfgren 1982, s.111f.).

Negationer kan synliggöra:
vad är oacceptabelt,
ohederligt, otänkbart?

Dramatisering

Genom att dramatisera vissa tänkta händelseförlopp kan man få syn de värden som ligger till grund för kulturen men som annars ligger dolda i vardagens odramatiska självklarhet. Tänk dig att någon skulle göra något alldeles otänkbart, som att svära i kyrkan, ha rosa kläder på en begravning eller låta bli att tvätta händerna efter ett toalettbesök (och låta andra människor veta det). Varför är dessa händelser så otänkbara? Ja, men, det begriper ni väl, så *kan man bara inte göra!* utbrister vi kanske, som om detta skulle vara förklaring nog. Men varför är det otänkbart? De otvättade händerna, de rosa kläderna och svordomarna avslöjar i själva verket mycket om uppfattningar om färgers kulturella innebörd, religionens och traditionens roll och vår uppfattning om renlighet, som annars ligger dolt i den vardag där de uppräknade händelserna mycket sällan inträffar. Att tänka på de konflikter och

avvikelser som man observerat och försöka reda ut vari dessa egentligen bestod kan vara till stor hjälp då det gäller att komma åt ett värdesystem. Speciellt tydligt blir detta då personer ur två kulturer möts. I det fortsatta fältarbetet kan man prova att göra sig själv oförstående. Genom att hävda en rakt motsatt ståndpunkt kanske man kan locka fram en förklaring till varför denna ståndpunkt är så felaktig (Ehn & Löfgren 1982, s.112ff.)

Homologisering och prövning

Om man nu kommit så långt i tankegångarna att man har observerat att exempelvis självdisciplin uppfattas som en viktig egenskap i den kultur man valt att studera, så är det dags att börja testa hypotesen. Man utgår från att det råder homologi (överensstämmelse) mellan livsform och tänkesätt och mellan olika beteendemönster. Därför bör självdisciplin, om det nu är ett grundläggande drag, vara synlig inom många skiftande sammanhang: affärer, sexualitet, religion, barnuppfostran etc. Detta är en sorts grundläggande prövning av ens tankegångar. Sedan gäller det att återvända till den egna analysen och utsätta den för en kritisk granskning. Leta efter svaga punkter, söka efter observationer som inte passar in i analysen. Vad kan jag ha missat? Hur har urvalet av teman hämmat mitt tänkande. Man bör ”ge det empiriska materialet en möjlighet att protestera mot tolkningarna” (Ehn & Löfgren 1982, s.116). Eftersom den typen av kulturanalys som etnologer bedriver aldrig kan hävda att den nått fram till en verifierbar objektiv sanning (på grund av att tolkningen och den personliga närvaron i forskningsprocessen är centrala beståndsdelar), är denna kritiska självprövning oerhört viktig. Noggrannhet, strävan efter klarhet och självkritik är viktiga egenskaper för att etnologen skall undvika att hamna i någon av de vanligaste fällorna.

En uppenbar självkritisk fråga är: Kan det inte lika gärna vara tvärtom?

Kulturanalysens fällor

En av de vanligaste fällorna i kulturanalysen är att man försöker att ge en bild av en kultur som en logiskt konstruerad helhet, bestående av en fläckfri formell ordning som alla medlemmar känner till och är delaktiga av. Då har man drivit tankarna om grundläggande värden för långt. Så harmoniska är aldrig kulturer. Hade de varit det hade de förmodligen aldrig förändrats, vilket de bevisligen gör. Ulf Hannerz (1984, s.151) tar upp Clifford Geertz liknelse av kulturen som en bläckfisk som mer träffande än kultur som ett fyrkantigt logiskt system. Bläckfisken har inte mycket till hjärna, dåligt samordnade tentakler, och ändå så lyckas hon både hålla sig vid liv och ta sig runt. Jämförelsen är måhända en smula

missvisande mot bläckfisken och får stå för Geertz (det vi upplever som okoordinerat hos bläckfisken kan givetvis för den vara i allra högsta grad koordinerat) men dess budskap är solklart: var med på att kultur kan fungera som en ofullständigt integrerad varelse!

Man bör vidare akta sig för att tro att man har "knäckt koden" till den undersökta kulturen. Att ha upptäckt vissa mönster som man kan beskriva och tillämpa för att göra livet smidigare då man vistas tillsammans med människorna i fråga, innebär inte att man nått en fullständig kunskap om kulturen. Tror man det, lär man bli gruvligt besviken då livet fortskrider. Tänk på de svårigheter som invandrare även efter många år och från närbesläktade kulturer kan uppleva i vissa situationer. Risken finns också att man i sin iver att upptäcka samband finner sådana som egentligen inte existerar (Arnstberg 1997, s.73f.). En viss självkritik och dämpande av ambitionsnivån kan vara på sin plats. Man skall inte tro att man i en djupare mening kan förstå hur "den andre" tänker, men man kan observera handlingar, gester och begrepp som framstår som viktiga och forma en fungerande modell efter dessa. Forskarens deltagande i den andra kulturen är – trots förhoppningar om motsatsen – alltid ganska ytligt. Redan detta att man som forskare hela tiden gör mentala anteckningar bidrar till att det alltid upprätthålls ett visst avstånd (Ehn & Klein 1994, s.32).

En vanlig fälla är att man hamnar i ett överdrivet betonande av likheter eller olikheter mellan olika verklighetsuppfattningar. Antingen drivs man av sin vilja att beskriva "den andres" verklighetsuppfattning som rationell till att hävda att "egentligen tänker de precis som vi, bara på ett lite annorlunda sätt". Så enkelt är det knappast. Men man kan också fastna i ett överdrivet betonande av skillnader. Det kan vara ensidigt negativt – som i ett föraktfullt konstaterande av infödingarnas primitivitet och oförmåga till logiskt tänkande. Men det kan också vara ett led i romantiseringen av "de andra". De besitter en tidlös visdom, *vihar* blivit ytliga och penningfixerade. Detta kan möjligen vara sant, men det ökar knappast möjligheterna till intressanta dialoger över kulturgränserna. Romantiska föreställningar om "den ädle vilden" har sällan mycket med verkligheten att göra.

Arne Svensk på Certec är synnerligen metodisk i sitt sätt att lyfta fram likheter mellan utvecklingsstörda människors kognitiva svårigheter och andras dito. Detta kan naturligtvis fylla en funktion, eftersom det i så många andra sammanhang just är skillnaden som betonas. T.ex. redan i urskiljandet av gruppen "utvecklingsstörda". Betonandet av likheter kan därför, till en viss gräns, fungera som en ögonöppnare. Men man får passa sig för att hamna i ett ensidigt betonande av likheter som kan ge överdrivna förhoppningar om att nå insikter i den andres verklighetsuppfattning.

Vad förenar,
vad särskiljer?
De och Vi.

Etnologi och ny teknik

Med införandet av ny teknik i vardagslivet förändras verkligheten för de människor som berörs. Sådana processer har etnologer tvingats problematisera då man ofta sysslar med kulturell förändring i ett historiskt perspektiv. I detta avsnitt tänker jag redogöra för hur några etnologer har tänkt kring förändringar av ny teknik och försöka koppla dessa till hur IT idag förändrar verkligheten. Då det är ett för etnologer nytt område, har det ännu inte publicerats särskilt mycket av konkreta etnologiska undersökningar. Jag har därför valt att enbart hålla mig till de teoretiska ansatserna. Det skall bli mycket intressant att ta del av Robert Willims kommande avhandling som har material från både Framfab och Calcutta, där de ansatser jag här tar upp kommer att konkretiseras.

Orvar Löfgren & Magnus Wikdahl (1999) tar upp tre områden inom kommunikationsforskningen som ur ett etnologiskt perspektiv borde ges större utrymme. Först pekar de på behovet av att inte enbart fokusera på stora fenomen som TV och IT och glömma bort andra mindre iögonfallande sätt att kommunicera på. Det finns ett ömsesidigt beroende mellan olika typer av kommunikation som det är lätt att bortse från. Nästa punkt är etnografiska studier över hur den nya tekniken internaliseras i människor vardag. Vem tar initiativet i hemmen och varför är vissa ointresserade? Hur sker kopplingen till andra vardagliga rutiner? I retoriken om cyberrymden glöms det ofta bort att all kommunikation sker från bestämda platser. Den lägenhet, det rum och den stol jag sitter på då jag kommunicerar via en datorskärm spelar roll för kommunikationens innehåll. Datorn är inte placerad i tomma intet, den tar plats i ett existerande sammanhang, som den både påverkar och påverkas av. Det tredje området är ett jämförande historiskt perspektiv som kan problematisera de ofta luftiga idéer om IT-samhällets innehåll som brukar ventileras i den dagliga retoriken.

Kulturell beredskap

Om vi börjar med kopplingen mellan olika typer av kommunikation är det uppenbart att det krävs att användarna av en ny teknik har erfarenheter och en mental beredskap som gör att man

känner ett behov av den nya tekniken. Löfgren & Wikdahl gör en jämförelse mellan e-post och de s.k. Post-it notes, som sedan länge funnits på kontor och andra arbetsplatser. De menar att e-posten knappast hade fått samma omedelbara succé om vi inte med post-it lapparnas hjälp lärt oss att kommunicera på det informella och minimalistiska sätt som även kännetecknar e-postbrev. Förmodligen finns det från Certecs arbete bra exempel på hur traditionella datorprogram varit omöjliga att använda i ett inledningsskede, men hur det senare fungerat via omvägen över en teknik med bättre koppling till vardagsverkligheten för användaren.

En intressant fråga är vad som avgör huruvida ny teknik slår igenom eller inte. Historien är fylld av exempel på nymodigheter som inte slagit igenom därför att det kulturella klimat som kunde efterfråga nyheterna inte fanns. Väderkvarnar och sågar som drevs av vattenkraft var uppfinningar som det tog flera hundra år för att slå igenom (Lundin & Åkesson 1999, s.10). Ett modernare exempel är bildtelefonen, som det i decennier har gjorts försök att lansera. Först idag ser det ut som om det finns en marknad för att med webbkamerans göra sig synlig för den man ringer till. Att bildtelefonen inte slog igenom kan inte bara skyllas på att tekniken inte var lika förfinad som idag. Det berodde också på en motvilja mot att synas då man pratade i telefon. Den anonymitet som man kan uppleva i en vanlig telefon försvinner i en bildtelefon (Löfgren & Wikdahl 1999, s.57).

Det stora i det lilla

Det har publicerats ett stort antal böcker om det nya informations-samhällets karaktär. För mig har Scott Lashes teser om den nya tidens upplösande av skillnader varit inspirerande. I det nya samhället håller de skillnader mellan privat och offentligt, gamla och unga, insida och utsida, levande varelser och ting som vi tagit för givna på att upplösas enligt Lash (1999). Men det jag saknar hos Lash och andra är kopplingar till människors vardagsverklighet. Hur påverkar informations-samhällets karaktär vår vardag? Det kan finnas en poäng i att fokusera på små konkreta ting. Låt mig återknyta till bildtelefonens vara eller icke vara. Om det nu är korrekt att webbkameran kommer att användas som en bildtelefon kan man fråga sig varför inte anonymiteten upplevs som lika viktig idag. En rimlig tolkning är att det beror på att vårt behov att skilja på insida och utsida har minskat i den nya tiden. Med en sådan tolkning ger bildtelefonen insikter om informations-samhällets karaktär, som genom sin bindning till ett konkret ting gör kunskapen påtaglig.

Bakom etnologins fokusering av det till synes triviala ligger således en idé om att det stora kan bli mer synligt i det lilla. Det

*Även människan
ändrar sig.*

kan vara värt att se på hur det nya *materialiseras* (i form av exempelvis mobiltelefonen), hur det *tar plats* (att studera en konkret plats förändring) och hur det *internaliseras i vardagen*. Studier av dem som använder sig av den nya teknik som Certec introducerar (liksom av annan ny teknik som introduceras i vardagliga miljöer) kan därför säga något om utvecklingen på ett mera generellt plan. Detta innebär givetvis inte att teorier som är kopplade till analyser av samhälls-strukturernas förändring skulle vara ointressanta eller värdelösa. Men de behöver kompletteras med ett perspektiv som skjuter människan och vardagen i förgrunden. Med djupbeskrivningar av hur IT fungerar i vardagslivet för enskilda individer kan man göra en tolkning av kulturell förändring i ljuset av enskilda personers erfarenheter som alltför sällan kommer fram (jfr Löfgren & Wikdahl 1997).



Nuet i det förflutna

Historiska jämförelser är *en* metod för att komma ur den hemmablindhet som man lätt får då man står mitt uppe i utvecklingen. IT står förvisso för något nytt, men vad är det egentligen som är det nya? Mycket av det som vi uppfattar som radikalt nytt har paralleller i historien. Löfgren & Wikdahl (1999) talar om tre faser som ny teknik brukar genomgå: innovationsfasen, rutiniseringsfasen och slit och slängfasen.

Innovationsfasen

Under innovationsfasen eller pionjärfasen om man så vill sprids det en aura av magi och utopier och dystopier om vad den nya tekniken kommer att innebära. Från telegrafens såväl som från järnvägens, radions och telefonens barndom finns slående likheter i retoriken kring hur den nya tekniken skall förändra vår uppfattning om tid och rum, minska avstånd och öka hastigheten inom alla områden i samhället. Detta innebär inte att det skulle vara felaktigt att påstå att IT förändrar vår uppfattning om tid och rum eller att hastigheten ökas och avstånden minskas, bara för att samma saker har påståtts om telegrafen och järnvägen. Problemet är att retoriken skymmer de konkreta sätt varpå exempelvis minskningen av avstånd sker. Under innovationsfasen tas den nya tekniken högtidligt. Man talade högt, myndigt och kortfattat i telefonen, familjen samlades kring radioapparaten liksom folk till en början omedelbart besvarade alla e-mail. Men det finns också en lekfullhet under denna fas som kommer sig av att allt syns möjligt. Den nya tekniken har också en aura kring sig som möjliggör försäljningen och skapandet av nya produkter som

radiokaka, tevemiddag och cyberspacekaféer (Löfgren & Wikdahl 1999, s.49f.).

Rutiniseringsfasen

Under nästa fas kommer auran att flagna och tekniken blir en del av vardagen. Få personer tänker idag på hur en telefon fungerar eller öppnar teven för att se hur den ser ut innanför skalet. Nu blir man också mer kritisk mot de nya produkterna. Teven fördummar tittaren, datorarbete leder till missfall och benskörhet för barnen som förlorar kontakten med yttervärlden. Den till en början så frigörande tekniken kan komma att upplevas som förslavande. Man känner sig oförmögen att handskas med all information som väller över en, datorn krånglar alltid och man får lägga timmar av arbete framför skärmen då man egentligen bara skulle skriva ett e-mail. Det skapas en uppsjö av regler kring hur man skall handskas med produkten. Trots att det inte skrivs många böcker i ämnet vet vi att det finns bestämda regler kring hur man pratar i telefon, ser på teve eller betar sig i chatgrupper på internet (Löfgren & Wikdahl 1999, s.51ff).

Slit-och-slängfasen

Efter ytterligare en tid, som varierar mellan olika produkter, inträder nästa fas, då produkten hunnit bli en rätt oproblematisk del av vardagen. Idag hörs det t.ex sällan larmrapporter om tevens fördummande effekt. De tecknade figurerna Tom & Jerry, som på grund av sin våldsamhet var bannlysta från svensk television under ett antal år på åttiotalet, kan idag ses på Lilla Sportspegeln utan att jag eller andra småbarnsföräldrar ringer till klagomuren. De nya produkterna har hunnit bli slitna och det krävs en ständig produktutveckling för att hålla uppe intresset. De för några år sedan epokgörande datorprogrammen känns idag hopplöst föråldrade. Den fruktansvärda hastighet, som VIC 64an hade (liksom de tidiga tågen som dundrade fram i tjugo kilometer i timmen), har omvandlats till att upplevas som en extrem långsamhet. Mänskligheten har en förbluffande förmåga att handskas med ökade hastigheter, det tidigare otänkbara blir snabbt en del av vardagen (Lundin & Åkesson 1999, s.8). Med denna förmåga kommer också en otålighet mot dröjsmål, då man vant sig vid de nya hastigheterna. Ett par år gammalt modem får magsyran att spruta av irritation över den evighet det tar att bli uppkopplad på nätet (Löfgren & Wikdahl 1999, s.45ff).

Poängen med den historiska jämförelsen är inte att visa att det inte sker något nytt under solen, för det gör det. Men insikten om att produkter som idag upplevs som fruktansvärt långsamma en

gång varit så snabba att de setts som farliga, kan ge en nyttig nyansering av den pågående utvecklingen. Med jämna mellanrum kommer nya tekniker som på grund av sin snabbhet och förmåga att minska avstånd omvandlar vår uppfattning om tid och rum. Det är *accelerationen* som vi har problem att anpassa oss till, inte *hastigheten* i sig. Det är heller inte det faktum att vår uppfattning om tid och rum håller på att förändras som är det intressanta. Det gör all ny epokgörande teknik. Det är *hur* den förändras för olika grupper och individer som är det intressanta. Det är här som studier av tekniken i vardagslivet har en uppgift att fylla.

Drömmar och verklighet

Genom att se på den situation som det omgivande samhället befann sig i då den nya tekniken introducerades kan man bättre förstå varför upplevelsen av den nya tekniken blir som den blir. Det finns all anledning att fråga sig hur mycket av förhoppningarna till IT som har med den verkliga tekniken att göra och hur mycket som är en återspeglning av drömmar om framtiden. Drömmen om en bättre framtid ligger i botten på den satsning på IT som görs i exempelvis Landskrona idag. Och den drömmens utseende måste sökas i de kraschade drömmar som hörde industrisamhället till (Löfgren & Wikdahl 1999, s.43 f). För att förstå *retoriken* kring IT kan det vara givande att ta omvägen om industrisamhällets spruckna visioner. Eftersom retoriken kring IT rymmer så många drömmar som har sitt ursprung utanför tekniken är det också uppenbart att resultatet av IT kommer att avvika från dagens drömmar. ”Det enda vi egentligen vet om IT-samhället är att det inte kommer att se ut som man förutspår, och detta genom det enkla faktum att det först måste *göras* – med allt vad det innebär – innan man kan säga att det realiserats (...) talet måste sättas mot handling och handling mot tal, och det är kanske här som den teoretiska utmaningen ligger” skriver Löfgren & Wikdahl (1997).

Teknik och makt

Etnologin har en tradition av att försöka tränga bakom den dominerande retoriken, att problematisera utvecklingen och lyfta fram mindre berättelser som avviker från den dominerande utvecklingen. När man studerar teknikens påverkan på kulturen avspeglar sig denna tradition genom att etnologer frågar sig vilka som får ta del av den nya tekniken och vilka som lämnas utanför (Löfgren & Wikdahl 1997). Det finns en maktaspekt på teknik som är värd att lyftas fram. Ny teknik har en mäktig förmåga att bryta upp gamla hierarkier och skapa nya. Makten förändras och

Teknik för vem?

omfördelas mellan generationer, kön och klasser (Lundin & Åkesson 1999).

Staffan Wiktorin brukar i sina kåserier ta upp sin tilltagande maktlöshet. För tjugo år sedan var han damernas riddare på redaktionen, då han var oslagbar på att byta färgband på skrivmaskinen. Idag är det han som får gå och tigga om hjälp då datorn krånglar. Varför har då han och andra människor hamnat i denna nya situation? Vad händer med alla de postkassörskor som inte ville lära sig datorer eftersom de inte såg någon mening i det, eller inte trodde sig klara av det? Vad händer med dessa människor som ser sin gamla kompetens försvinna utan att ha kunnat ersätta den med en ny? Vi bevittnar just nu en väldig förskjutning av maktförhållanden på alla nivåer i samhället. För att förstå innebörden av dessa förändringar kan det vara värt att vända på undersökningsobjektet. Istället för att, som brukligt är, studera dem som skaffat sig makt, ofta på en samhällslig nivå, kan man få betydelsefull information av att studera *vardagen* och att göra det för dem som har *förlorat* maktmedel. Vad händer med dem som inte kan programmera videon eller köpa biljetter genom att knappa på en tonvalstelefon? Den ökade frihet som många upplever av den nya tekniken, kantrar snabbt över i ofrihet för dem som inte lärt sig att handskas med den, då den blivit en naturlig del av vardagen (jfr Löfgren & Wikdahl 1999, s.54f.). Makten kan förstås från de maktlösas såväl som från de mäktigas horisont.

Att se bortom det omedelbara

Att se hur ny teknik används är en sak, men vilka konsekvenser får den egentligen? Teknikhistorikern Marshall McLuhan har ett exempel med hissens olika funktioner som är tankeväckande. Ytligt sett är en hiss ett redskap för människor att ta sig upp eller ner. Men hissens sociala funktion och de nya kontaktytor den skapar är förmodligen åtminstone för unga icke-handikappade av större betydelse än vad de sekunder är som man sparar genom att inte gå i trappor (Garnert 1993, s.19). Ny teknik har därtill en förmåga att förändra hela vårt sätt att tänka. Jan Garnert visar exempelvis i sin avhandling *Anden i Lampan* (1993) hur elektriciteten innebar mycket mer än bara en bättre belysning. Den förändrade vårt sätt att tänka om aktsamhet och sparsamhet, ljus och mörker, natt och dag och övernaturliga väsen. Ett exempel från senare år är mobiltelefonen (Lundin & Åkesson 1999, s.7). Den gör mycket mer med vår vardag än att skapa en möjlighet att ringa överallt ifrån. Den omdefinierar våra föreställningar om tid och plats, om tillgänglighet och närvaro, den rör sig samtidigt i de sfärer av offentligt och privat som vi det senaste århundradet har lärt oss borde vara åtskilda. Telegrafens, kylskåpet och e-posten är

andra exempel på produkter vars olikartade inneboende rationaliteter gett oss nya redskap att tänka med. Därmed inte sagt att tekniken är något som hjärntvättar oss. De nya produkterna uppstår i sin tur ur ett idéklimat som påverkat dem som utvecklat den nya tekniken. Jan Garnert sammanfattar relationen teknik-kultur på följande sätt:

”Ny teknik påverkar mänskliga relationer, vardagsvanor och samhällen, vilka samtidigt påverkar teknikens utveckling och användning, vilka i sin tur påverkar vanor och kultur, som får konsekvenser för tekniken. Relationen teknik-kultur är dialektisk” (Garnert 1993:247)

Det pågår således en ständig interaktion mellan kultur och teknik som gör att det egentligen borde vara självklart att de som sysslar med kultur (etnologer och andra) och de som sysslar med teknikutveckling (Certec och andra) utbyter erfarenheter med varandra.

Samtal pågår.

Beskrivning och skrivande som analytiska instrument

Etnologisk forskning skall så småningom resultera i en vetenskaplig text. Men även under själva fältarbetet bedrivs ett skrivande som har stor betydelse för den färdiga rapportens innehåll. I *fältanteckningar* noteras allt från intervjuer, samtal, miljöbeskrivningar, lukter, smaker och känslor som upplevs under fältarbetet. Eftersom man rör sig med ett kulturbegrepp som i stora drag innefattar *människors totala livssituation* kan även till synes ointressanta händelser och föremål vara av intresse. En viktig tumregel är att skriva ner så mycket som möjligt av det man uppfattar. Eftersom det hela tiden uppstår nya frågor kan man vända åter till fältanteckningarna och där upptäcka saker som man inte tänkte på när man ursprungligen skrev ner dem. I fältanteckningarna kan man aldrig skriva för mycket eller för detaljerat. Termen *tät etnografi* står för en detaljerad beskrivning av händelser och miljöer (Öhlander 1999, s.84f.). Om man gör en sådan från början finns det en möjlighet att i ett senare skede låta texten tala tillbaka till sig och möjliggöra nya tolkningar. Skriv ner gester som personer gör, inte bara de talade orden. Färgen på tapeterna, lukten i hallen, blinkningar av samförstånd, hur går människorna, hur sitter de, hur står de? Sådana saker ger ofta minst lika mycket material om en kultur som vad människor säger om den (jfr kapitlet "Till dokumentationens lov" i "Ge oss bara redskapen", <http://www.certec.lth.se/dok/geoss>).

På ett seminarium i Lund år 2000 beskrev den amerikanske antropologiprofessorn Kathleen Stewart ett fältarbete hon gjorde tillsammans med samhällsvetare ur Cultural Studies-traditionen. Under en bussresa skrev hon oavbrutet om vad en av deras informanter talade om. Vid en paus kom en av Cultural Studies-forskarna fram till henne och undrade vad hon egentligen skrev, *för han sa ju ingenting*, den där informanten. Där Stewart fann en mängd intressant information kunde inte den andre forskaren se något av intresse eftersom personen inte direkt talade om de frågeställningar som *han* hade med sig i bagaget. Stewart hade däremot lång erfarenhet av att ta med även sådant som inte har direkt anknytning till de frågeställningar hon hade, eftersom det

Vad är värt att anteckna?

materialet ändå kan visa sig ha mycket att säga om dessa i slutändan. För att ha miljöbeskrivningar att återvända till kan man med fördel även använda fotografering och videofilmning. Fotografier kan även användas för att rekapitulera ett händelseförlopp, ställa nya frågor och vara till hjälp vid samtal med informanter. Bilder är även ett sätt att visuellt förmedla den kunskap man kommit fram till i den slutliga rapporten (Gradén & Kaijser 1999).

Bildens betydelse torde vara välbekant för alla som känner till Certecs forskning. Men det är inte bara "bilden som språk" (främst kanske för dem som inte har något annat språk) som dominerar. Också de visuella datorgränssnitt som utvecklas har mångfaldiga funktioner. Man kan undra om det alls varit möjligt för Björn Breidegard att genomföra arbetet bakom licentiatuppsatsen "En datorexekverbar modell för lärande" (Breidegard 2000) om han inte hela tiden själv kunnat ha bilden som återkoppling. Och om han inte i uppsatsen systematiskt kunnat använda skärmdumpar som illustration – hur skulle han då kunnat beskriva sitt arbete?

Även om man har tillgång till kamera bör man inte försumma att skriva ner miljöbeskrivningar. Själva skrivandet är nämligen en viktig del av kunskapsprocessen. När man sätter sig och skriver har tankarna en förmåga att falla på plats Jag har själv förvånats över hur tankar och insikter jag haft svårt att formulera i huvudet framträder med förbluffande klarhet när jag till slut bestämt mig för att börja skriva, trots att jag har mycket vaga uppfattningar om vad jag kommit fram till (jfr Ehn 1996, s.108, som beskriver liknande erfarenheter). Detta gäller både för fältanteckningar och för den avslutande analytiska bearbetningen av materialet. Karl-Olov Arnstberg skriver följande om detta fenomen:

"Med andra ord är skrivandet en kunskapsprocess, som den som skriver inte har total tillgång till. Jag tror att det är detta som är anledningen till att man ofta lär sig saker när man skriver ner dem. Att skriva är inte bara att ordna sina papper utan det är också att läsa sina tankar i form av ord som har laddats av många andra människor än av etnografen själv. Ord som nästan alltid har mer att säga än jag vid olika tillfällen är förmögen att upptäcka"
(Arnstberg 1997, s.102)

Jag tror därför att det kan finnas skäl för Certec att i så stor utsträckning som möjligt prova att använda sig av skrivandet som analytiskt instrument. Kanske gör man det redan – det är väldigt mycket som finns dokumenterat. Men kanske är inte fältanteckningar och tät etnografi lika prioriterade som vad slutdokumentationer är. Å andra sidan är mängden av dialoger på webboard och i e-postsammanhang med såväl funktionshinderade

Certec har en av Lunds Universitets största websiter.

människor som med anhöriga och personal långt utöver det vanliga. Det kan troligen finnas skäl att behandla dessa som en sorts fältanteckningar och då och då analysera dem utifrån skilda perspektiv. De är avsedda för något utöver att primärt vara beskrivande, men det gör dem kanske bara mer användvärda?

Reflexivitet

Den etnologiska forskaren har ett i flera avseenden *personligt* förhållande till sitt undersökningsobjekt. Valet av ämne och problem, sättet att tolka och skriva och inte minst de personliga kontakter som knyts under ett fältarbete gör att forskarens person i mycket hög grad avgör hur det färdiga forskningsresultatet ser ut (Ehn 1996, s.90). Har man ett ideal som innebär att forskningsresultatet skall vara oberoende av vem som utfört undersökningen, är detta ett problem. Den dominerande etnologiska uppfattningen är emellertid att den personliga närheten, om den hanteras rätt, kan vara en fördel. Utgångspunkten är den ovan relaterade uppfattningen att kunskapen om en kultur ökar om man kan leva i den och känna den med alla sinnen. Det yttersta argumentet för en fältarbetare som vill bli trodd är just att han eller hon faktiskt var med när det hände. Den egna dokumenterade närvaron i det liv som skildras är det kanske viktigaste trovärdighetsargumentet (Ehn 1996, s.115). Till detta kommer medvetandet om att all kunskap är personligt färgad, och att det åtminstone inom kulturforskningen bara är en myt att tro att det går att framställa en objektiv kunskap som är oberoende av forskarens personlighet. Insikten om forskarens personliga påverkan innebär inte att man ger upp kraven på vetenskaplig legitimitet. Snarare tvärtom. "Etnologins styrka består delvis av att vi kan göra oss medvetna om på vilka sätt 'utomvetenskapliga' faktorer påverkat vår observation och tolkning av andra människors liv." (Ehn 1996, s.94)

Insikten om den egna närvarons betydelse har lett till en omfattande *reflexivitetsdiskussion* inom etnologin och antropologin. Reflexivitet betyder enkelt uttryckt "tänkandet om sitt eget tänkande". Det gäller att vara medveten om sin egen medvetenhet, att ta ett steg åt sidan och betrakta sig själv och sin självmedvetenhet (Ehn & Klein 1994, s.11). Eftersom forskaren förväntas pendla mellan den upplevda närheten till det/dem som studeras och ett vetenskapligt avstånd i analysen ställs särskilda krav på medvetenhet om vad som händer i forskningsprocessen. Dessutom är det forskaren själv som skall kontrollera den inverkan värderingar och personlighet har på undersökningen (Ehn 1996, s.90). För att inte forskningen skall bli rent förlamad krävs att man på något sätt kan hantera den personliga närvaron, att gå "från

Till saken hör alltid personen.

ångest till metod” som Billy Ehn & Barbro Klein (1996, s.13) träffande uttrycker saken.

Ett första steg är att kritiskt granska sig själv och försöka se hur egna förutfattade meningar kan påverka analysen. Vilken roll kan min bakgrund spela? Så pass medvetna om den egna bakgrundens betydelse är nog de flesta. Men det gäller att ta sig vidare från detta första steg. Reflexivitet är inte bara självbekännelse. Det räcker inte med att säga att det faktum att jag är en vit medelklassman i trettioårsåldern har påverkat analysen. Jag måste också ifrågasätta självbekännelsen och dess relevans. Den aningslösa tron på objektivitet får inte ersättas med en naiv överskattning av personlig ”uppriktighet”. För reflexiviteten finns ingen botten. ”Självmedvetenheten har inget slutmål, utan är en påbörjad tankeprocess, ett aldrig färdigt arbete med att förstå sin egen förstäelse” (Ehn & Klein 1994, s.12).

I mötet med andra människor förändras man själv, särskilt om ”de andras” verklighet förmår att skaka om den egna världsbilden. Alltför sällan märks detta i den färdiga forskningsrapporten. Där faller de flesta för den naturliga frestelsen att framställa sig själv som den distanserade, kyligt neutrale forskaren, som utför knivskarpa analyser av ”de andras” beteende. Men det finns anledning att fråga sig om inte ett sådant skrivsätt, trots att det är ett sätt att framhäva vetenskapligheten i arbetet, försvårar en djupare insikt. Om man insett att man genom studiet av andra också studerar sig själv finns det all anledning att försöka utsätta subjektiviteten för en djupanalys. Om man i den färdiga rapporten undviker alla de känslor av hat, kärlek och personliga triumfer och tillkortakommanden som man upplevt i fält och dessutom påstår att undersökningen löpt planenligt enligt en tidigare fastslagen mall (vilken den aldrig gör) finns det en uppenbar risk att man förvränger observationsmaterialet (Ehn & Klein 1994, s.14) Om man däremot lyckas förena en beskrivning av en annan kultur med en skildring av sitt eget, ofta förvirrade, kunskapsökande, har man lyckats med ”det vetenskapliga konststycket att förena inlevelse med reflexiv distans” (ibid s.26).

Att undersökningen av ”de andra” också är en undersökning av en själv får å andra sidan inte leda till att den färdiga rapporten handlar mer om forskaren än de undersökta. Reflexiviteten får inte urarta till att bli ett egocentriskt navelskåderi. Att i en etnologisk text läsa om forskarens uppväxt, personliga förhållande och ångest under forskningsarbetet blir i längden bara tröttsamt. Billy Ehn och Barbro Klein sammanfattar etnologins behov av reflexivitet på följande sätt:

”Det vi talar om är inte offentlig bikt eller avklädning, utan förhållanden som gör de etnologiska undersökningarna bättre, djupare och mer trovärdiga. Att förneka subjektiviteten och inte

*Begränsa jag-
beskrivningen!*

lätsas om forskarens personliga närvaro kan motverka sitt eget syfte: att öka vetenskapligheten. Vad vi föreslår är däremot att etnologen som en naturlig del av undersökningen analyserar såväl kunskapsprocessen som sig själv i mötet med de Andra. Detta är ett sätt att avobjektivera både forskare och "informant". Den som observerat och skrivit blir en av människorna i texten och huvudpersonerna: de Andra, presenteras som subjekt i sin egen värld och som mer eller mindre villiga medskapare till den verklighetsbild som nu läggs fram. Konkret innebär detta att etnologen observerar sin egen observation och begrundar sitt tänkande och frågar varför hans eller hennes "fakta" och tolkningar ser ut som de gör. Även skrivandet bör problematiseras som en kontroll och bearbetning av känsloladdade erfarenheter. Men detta är inte det samma som att forskaren måste nämna sig själv på varje sida. Reflexivitet kräver ingen självbiografisk redovisning. Egocentricitet och ohöjd subjektivism löser inga trovärdighetsproblem" (Ehn & Klein 1994, s.80).

Jag tror att etnologins reflexivitetss Diskussion har stor relevans inom användarforskningen. I vilken mån påverkar mina egna förutfattade meningar bilden av hur hjälpmedelsanvändarens behov och verklighet ser ut? Vad är det jag inte ser? I vilken mån agerar jag som missionär eller som kolonialtjänsteman? Vikten av att hela tiden granska sig själv och forskningsprocessen, behovet av att försöka ställa sig vid sidan, är något som etnologin har ägnat mycket tankeverksamhet åt. Jag vill inte påstå att Certecforskare idag skulle vara aningslösa om dessa problem, jag råkar till och med veta att så inte är fallet. Men det finns, som påpekats, ingen botten för reflexiviteten. Granskningen av den personliga inblandningen i forskningsprocessen måste hela tiden granskas på nytt, och jag hoppas att även den ytliga genomgång jag ger här kan förmedla några tankespår som det är värt att följa vidare.

Vad är det jag inte ser?

Om aktionsforskning

I anslutning till reflexivitetss Diskussionen kommer ofta frågan upp hur den kunskap man producerar kommer att användas och i vems intresse den används. I Jönsson & Anderberg (1999) görs en stark markering av behovet av aktionsforskning. Jag kan inte göra annat än att hålla med. Man kan ju ängsligt fråga sig vad man skall med forskning till om den inte omsätts i praktisk handling. Etnologer har emellertid knappast varit framträdande i användandet av aktionsforskning, trots att de visat engagemang för dem som man ägnat sig åt att utforska. Etnologer har alltid tagit parti för de stumma, de grupper som glömts bort eller skuffats undan från moderniseringens breda väg. I mycket av den etnologiska forskningen lyser det igenom ett engagemang för den folkliga

praxisen kontra centraldirigeringen och småsamhället kontra storsamhället (Arnstberg 1997, s.67f.). Detta märks i valet av undersökningsobjekt: halländska fiskare, bygdeoriginal, tattare, dagisbarn, zigenare etc. Mera sällan har detta engagemang givit avtryck i konkreta handlingsprogram för att förbättra de utsattas situation. Hur kan då detta komma sig?

Först bör det påpekas att även om etnologer presenterat handlingsplaner är det högst tveksamt om det hade gjort någon nytta. Den etnologiska forskningen har, med några få undantag, inte varit särskilt efterfrågad hos de instanser som har makt och resurser för att sätta igång program för förbättringar hos de aktuella grupperna. Men etnologer har också själva varit ovilliga att ta steget över till att föreslå åtgärder, den tillämpade etnologin har fått ge vika för den rena kunskapsdyrkan (Arnstberg 1997, s.32). Detta kan bero på att en av etnologins viktigare roller består i att vara nyanserare och komplikatör av dominerande berättelser i samhällsdebatten. Etnologer har med sin forskning många gånger visat att överhetens centraldirigering av folket bygger på felaktiga och förenklade bilder (Ehn 1996, s.169).

Att visa på att stereotyper om exempelvis zigenare är förenklade och har många fler bottnar är ett exempel. Problemet är att man för att bedriva aktionsforskning för utsatta hela grupper tvingas klumpa ihop alla individer i gruppen till den homogena massa som ens egen forskning just visat att de inte är. Har man ägnat flera år åt att försöka dra fram de många motstridiga viljor, åsikter och verklighetsuppfattningar som finns hos exempelvis den zigeniska eller turkiska invandrargruppen i Sverige för att komma ifrån den stereotypa bild som massmedierna producerar, blir det problematiskt att föreslå den typ av generella åtgärder som offentliga instanser vanligtvis iscensätter.

Ändå är det naturligtvis ett problem för etnologer och antropologer att forskningen så sällan tillämpas för att förbättra de undersökta gruppernas situation. Vad har man egentligen för rätt att utsätta andra människor för frågor och undersökningar om man inte ger något tillbaka till dem? (se Arnstberg 1997, s.129ff) Att man ändå i så stor utsträckning har valt att stanna vid att producera kunskaper och insikter i kulturer skall förmodligen sökas i en medvetenhet om svårigheterna att tillämpa kunskaperna på ett sådant sätt att de verkligen kommer människorna till godo.

Antropologins pionjärer var i stor utsträckning antingen missionärer eller kolonialtjänstemän. Kolonialtjänstemännen behövde kunskaper om främmande kulturer för att pacificera infödingarna och eventuellt kunna använda dem som underhuggare. I vissa fall drevs man också av en ambition att "civilisera" infödingarna. Genom att påtvinga dessa västerländsk kultur skulle de kunna höja sig själva. I någon mån drevs alltså även kolonial-

tjänstemännen av ett engagemang för infödingarna, men som vi kan se idag är det högst tveksamt om deras aktionsforskning i form av civiliseringsiver förde något gott med sig för invånarna i den främmande kulturen. Nästan lika tveksamt är värdet av missionärernas aktionsforskning. De behövde kunskaper om den främmande kulturen för att framgångsrikt kunna omvända infödingarna till kristendomen. Oavsett hur ärligt engagemanget för att kunna erbjuda hedningarna frälsning och få in dem i Guds kärleksfulla familj än var, kan vi idag se vilka övergrepp mot urbefolkningarna missionsivern innebar.

Mycket vatten har runnit nerför Orinoco, Niger och Ganges sedan dess, men det finns skäl att fråga sig om det inte finns en risk för att göra om delvis samma misstag idag. När vi formulerar program för åtgärder, i hur stor utsträckning utgår vi ifrån hur vi *vill* att verkligheten ser ut för dem som vi som forskare vill hjälpa, snarare än hur den ser ut för dem själva? Och framför allt, är vår vision av en bättre framtid för de utsatta grupperna identisk med hur deras egen vision av en bättre framtid ser ut? Kanske ägnar vi oss omedvetet åt att reproducera våra egna önskningar och inser inte att dessa inte är så självklara som vi inbillar oss.

Med detta vill jag inte ta avstånd från aktionsforskning. För att aktionsforskningen skall få avsedd effekt krävs emellertid att man tar hänsyn till de problem jag redovisat. En god hjälp kan vara att kritiskt granska de egna förslagen utifrån frågan: I vilken utsträckning talar jag här som en missionär? Som kolonialtjänsteman? Har verkligen de utsatta fått möjlighet att själva få formulera de förslag till åtgärder som läggs fram?

Etnologin och användarforskningen

– en fruktbar kombination

Etnologin använder sig av olika metoder för att ta reda på hur andra människors vardag ser ut, hur människor tänker, känner och handlar mot varandra, hur gemensamma värderingar skapas och upprätthålls och hur förändringar skapas. Eftersom Certecs hjälpmedel måste fungera i vardagsverkligheten så som denna ser ut för den som skall använda sig av hjälpmedlet, är det även för Certec viktigt att försöka förstå hur ”den andres” bild av verkligheten ser ut. Certecforskarens kunskapsmål överensstämmer alltså delvis med etnologens. Eftersom vi har fostrats i olika vetenskapliga kulturer har vi utvecklat olika metoder för att nå fram till den eftersträvade kunskapen. Detta dokument har varit ett försök att förklara några grundläggande etnologiska metoder och diskutera den relevans jag upplever att de har inom Certecs användarforskning. Under arbetet har jag skaffat mig viss kunskap om de metoder och teorier som Certec idag använder. Jag har då kommit att fundera över några områden där det finns förutsättningar till ett intressant samarbete.

Teknik och kultur

Inom användarforskningen får man ett utmärkt material för att studera teknikens förändringspotential i vardagslivet. Certec arbetar mycket med att anpassa den nya informationsteknologin till redskap i människors vardag. Certec *skapar* ny teknik som kommer att innebära stora förändringar för användarna. Isaac är ett utmärkt exempel på hur människors föreställningsvärldar förändras av ny teknik. Isaac är mycket mer än ett redskap för att orientera sig i sin omgivning, den påverkar hela vardagen och världsbilden för den som använder den. Här skulle det vara mycket intressant för en etnolog att bedriva ett fältarbete. Vilken förändring av tänkandet kring vardagliga sysslor kan märkas? Vilka nya behov och önskingar har uppstått? I vilken utsträckning måste man ompröva analysen av användarens verklighet och behov som gjordes innan de första hjälpmedlen började fungera? På så vis kan man få intressanta inblickar i teknikens

*Certec missade att ha
med en etnolog då.
Går det att reparera nu?*

förändringspotential som har en räckvidd långt bortom den individanpassade användarforskningen.

För en etnolog innebär detta att man kan få en bild av den historiska process som införandet av ny teknik i vardagen innebär, under en överskådlig tidsperiod. Därmed kan man få möjlighet att kombinera fältarbetets insikter med den historiska jämförelsen i en och samma undersökning. Eftersom Certec står för just *ny* teknik kan det också ge möjligheter att tänka sig kulturella mönster som ligger några år *framåt i tiden*. En mycket intressant framtidsforskning med kulturella förtecken skulle då kunna bli resultatet. Något som idag dessvärre lyser med sin frånvaro (Löfgren & Wikdahl 1999).

Denna framtidsforskning skulle kunna sammanfattas som kulturella aspekter på IT. Det nya samhället måste faktiskt *göras* innan man kan säga att det realiserats, skrev Löfgren & Wikdahl 1997, som ett led i att tränga bakom IT-retoriken och försöka se vad som är dröm och vad som är verklighet. På Certec *görs* just nu det nya informationssamhället. Därför finns det också möjlighet att där ställa handling mot tal och tal mot handling. Etnologer får ett fantastiskt material att arbeta med, som dessutom är knutet till konkreta individer. För Certecs del kan det förhoppningsvis ge nya infallsvinklar på det pågående arbetet om man kommer i närmare kontakt med etnologins vana att göra historiska jämförelser, att peka på maktdimensionen och dra fram dem som hamnar vid sidan om utvecklingen, att se på teknikens sociala funktioner och att synliggöra det stora genom konkreta exempel baserade på ting eller individer. Just för att Certec så uppenbart redan arbetar med exemplets makt, kan ett närmande bli fruktbart.

Exemplets makt
i kvadrat.

Nätrelationer

I avsnittet om fältarbetet tog jag upp de olika typer av relationer som utvecklas vid vanlig fysisk samvaro och de relationer som utvecklas på internet. Här har uppenbarligen Certec ett stort material. Jag tror att det finns många intressanta insikter att göra om man utifrån konkreta exempel kan få möjlighet att analysera innehållet i de nya relationer som uppstår. Certec bidrar med sin kunskap om internetrelationer och etnologerna med sin erfarenhet av hur traditionella relationer skapas och upprätthålls. Som jag tagit upp tidigare är de nya typerna av kommunikation en stor utmaning för etnologer. Kultur skapas till stor del genom olika typer av kommunikation (hade människor inte kommunicerat på olika plan, hade knappast gemensamma värdesystem uppstått). Vilka nya följder får de nya typerna av kommunikation för människor? Vilka nya gemenskaper uppstår, vilka gamla förtvinar och hur omvandlas de som fortsätter att existera? Gigantiska frågor

som behöver just den typen av material och erfarenheter som Certec har för att etnologin skall kunna utvecklas.

Intervjuer

Jämförande
intervjustudier.

Det finns ett antal etnologer som har stor kompetens på att djupintervjua. Håkan Efring på Certec har med sitt sätt att använda tekniken som språk tillfört något nytt inom intervju-tekniken samtidigt som han kan kritiseras för att inte ha tillämpat grundläggande regler för hur djupintervjuer bör bedrivas. Det finns därför all anledning att i ett konkret projekt försöka förena de olika sätten att genomföra intervjuer.

Att tillämpa kunskapen

De etnologer som skulle kunna knytas till Certecs användarforskning skulle få en för etnologer ovanlig möjlighet att omsätta sina kunskaper till handlingar som kan förbättra livet för de personer man valt att undersöka. Jag kan själv ibland uppleva att etnologer gör det lite för lätt för sig då man stannar vid att enbart producera ny kunskap, som om detta i sig var tillräckligt. Etnologer är utmärkta på att förmedla insikter om vardagslivet, skillnader mellan olika kulturer och dolda värderingar i den egna kulturen. Etnologer har därvid en förmåga att problematisera den ofta ytliga bild av vardagsverkligheten för olika grupper av människor som dominerar i det offentliga samtalet. Tveksamheten att föreslå åtgärder har som jag tidigare nämnt sin grund i den i och för sig sunda insikt i aktionsforskningens förmåga att omedvetet utgå från forskarens åsikt om hur verkligheten för dem man vill hjälpa *borde* se ut och inte *hur* den ser ut, som diskuterats ovan. Dessutom finns problemet med att föreslå generella åtgärder för grupper som består av individer med olika värderingar och behov. Men dessa problem kan man i stor utsträckning undvika inom användarforskningen eftersom den är så individcentrerad. Därför ser jag stora utsikter att inom användarforskningen kunna få utlopp för en tillämpad etnologi, där den omsorg om "den lilla människans" vardagsverklighet som etnologer traditionellt har haft kan få utlopp i praktisk handling utan att man därför ägnar sig åt att reproducera de stereotypa bilder man just ägnat sig åt att smula sönder.

Referenser

Anderberg, Peter, 1999: *Internetlärande för alla. Om de första fullvärdiga studiemöjligheterna för funktionshindrade människor.*

Licentiatuppsats, Certec

www.certec.lth.se/peter/internetlarandeforalla/ilfa.pdf

Arnstberg, Karl-Olov 1997: *Fältetnologi.* Stockholm. Carlssons

Bauth, Ruth, Jönsson, Bodil, Svensk, Arne 1995: *Ge oss bara*

redskapen, Natur och Kultur. www.certec.lth.se/dok/geoss

Breidegard, Björn 2000: *En datorexekverbar modell för lärande.*

Licentiatuppsats, Certec.

www.certec.lth.se/dok/datorexekverbarmodell

Eftring, Håkan 1999: *The Useworthiness of Robots for People with Physical Disabilities.* Doktorsavhandling, Certec.

www.certec.lth.se/doc/useworthiness

Ehn, Billy & Klein, Barbro 1994: *Från erfarenhet till text. Om*

kulturvetenskaplig reflexivitet. Stockholm. Carlssons.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1982: *Kulturanalys.* Malmö. Gleerups

Ehn, Billy 1996: Närhet och avstånd. I: Ehn, Billy & Löfgren,

Orvar: *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap.*

Stockholm. Natur och Kultur.

Fägerborg, Eva, 1999: Intervjuer. I: Kaijser, Lars & Öhlander,

Magnus (red.) 1999: *Etnologiskt fältarbete.* Lund. Studentlitteratur.

Fält, Annika & Jönsson, Bodil, *Vad är rätt?* Certecrapport 1:1999.

www.certec.lth.se/dok/vadarratt

Garnert, Jan 1993: *Anden i Lampan. Etnologiska perspektiv på ljus*

och mörker. Stockholm. Carlssons.

Gradén, Lizette & Kaijser, Lars 1999: Att fotografera och

videofilma. I: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) 1999:

Etnologiskt fältarbete. Lund. Studentlitteratur.

Hannerz, Ulf 1983: *Över gränser. Studier i dagens socialantropologi.*

Stockholm. Liber.

Jönsson, Bodil & Anderberg, Peter 1999: *(Re)habiliteringsteknologi och design – dess teorier och metoder*. Internrapport Certec, Lth, nummer 2:1999. www.certec.lth.se/dok/rehabiliteringsteknologi

Jönsson, Bodil & Rehman, Karin 2000: *Den obändiga söklusten*. Stockholm. Brombergs förlag.

Kaijser, Lars 1999: Fältarbete. I: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) 1999: *Etnologiskt fältarbete*. Lund. Studentlitteratur.

Lash, Scott, 1999: *Another modernity: A different rationality*. Oxford.

Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn 1999: Introduction. I: Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn (eds.) 1999: *Amalgamations. Fusing technology and culture*. Lund. Nordic academic press.

Löfgren, Orvar, 1996: Ett ämne väljer väg. I: Ehn, Billy & Löfgren, Orvar: *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm. Natur och Kultur.

Löfgren, Orvar & Wikdahl, Magnus, 1997: Cyberdrömmar och IT- vardag // *Kulturella perspektiv* nr2 1997.

Löfgren, Orvar & Wikdahl, Magnus 1999: Domesticating cyberdreams. Technology and everyday life. I: Lundin, Susanne & Åkesson, Lynn (eds.) 1999: *Amalgamations. Fusing technology and culture*. Lund. Nordic academic press.

Mandre, Eve 1999: *Från observation till specialpedagogisk design. Pedagogikens möte med psykiatrin*. Licentiatuppsats, Certec. www.certec.lth.se/dok/franobservation

Rosengren, Annette 1991: *Två barn och eget hus. Om kvinnors och mäns skilda världar i småsamhället*. Stockholm. Carlssons.

Öhlander, Magnus 1999: Deltagande observation. I: Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) 1999: *Etnologiskt fältarbete*. Lund. Studentlitteratur.

Certecs rapporter

Ett urval rapporter från CERTEC

Breidegard, B.

En datorexekverbar modell för lärande

2000

<http://www.certec.lth.se/dok/datorexekverbarmodell/>

Anderberg, P.

Internetlärande för alla

1999

<http://www.certec.lth.se/peter/internetlarandeforalla/>

Eftring, H.

The Useworthiness of Robots for People with Physical Disabilities

1999

<http://www.certec.lth.se/doc/useworthiness/>

Fält, A., Jönsson, B.

Vad är rätt Juridiska och etiska frågor i Certecs vardag

1999

<http://www.certec.lth.se/dok/vadarratt/>

Jönsson, B., Anderberg, P.

(Re)habiliteringsteknologi och design – dess teorier och metoder

1999

<http://www.certec.lth.se/dok/rehabiliteringsteknologi/>

Mandre, E.

Från observation till specialpedagogisk design,

Pedagogikens möte med psykiatri

1999

<http://www.certec.lth.se/dok/franobservation/>

I Certecs verksamhet pågår ständigt ett övergripande arbete med teori- och metodbildning. Detta påverkar forskningsklimat och doktorandutbildning och färgar också av sig på grundutbildningen. I denna Certec-rapport är det en etnolog, Håkan Jönsson, som relaterar Certecdokumentationer, -samtal och -seminarium till etnologisk teori och metod. Rapporten synliggör konkret etnologins möjligheter på Certecs områden vilket förhoppningsvis ökar möjligheterna till ett framtida forskningssamarbete etnologi – Certec. Vi tror att uppsatsen också kan komma till användning utanför universitetet i olika handikapprelaterade verksamheter.

Håkan Jönsson är ny doktorand i etnologi. Den här uppsatsen är ett fristående arbete, helt skilt från hans egen forskningsinriktning som kretsar kring olika perspektiv på functional food.



Avdelningen för
rehabiliteringsteknik,
Institutionen för
designvetenskaper,
Lunds tekniska högskola



Certec
Box 118
221 00 Lund



Sölvegatan 14 A,
223 62 Lund



046 222 46 95



046 222 44 31



certec@certec.lth.se



<http://www.certec.lth.se>

Certec är en avdelning inom institutionen för designvetenskaper vid Lunds tekniska högskola.

Vår forskning och utbildning har en uttalad avsikt: att människor med funktionsnedsättningar skall få bättre förutsättningar genom en mer användbar teknik, nya designkoncept och nya individnära former för lärande och sökande.

Drygt 20 människor arbetar på Certec. Den årliga omsättningen är ca 12 miljoner kronor.

INTERNRAPPORT CERTEC, LTH NUMMER 3:2000

ISSN 1101-9956

URN-NUMMER: NBN:SE-D2000247

1 DECEMBER 2000

Håkan Jönsson

Certecs användarforskning ur ett etnologiskt perspektiv